

SAIDIDDIN AL-FARG'ONIY VA YUSUF XOS HOJIB QARASHLARIDA RUHIY KAMOLOT MASALASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15667600>

Obidov Asliddin Shavkatovich

Alfraganus university "Ijtimoiy fanlar" kafedrası,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
telefon: 93-542-63-90, e-mail: asliddin.obidov@gmail.com
ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-9848-2364>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola Sharq falsafiy tafakkurida ruhiy kamolot konsepsiyasining o'ziga xos jihatlarini Saididdin al-Farg'oniy va Yusuf Xos Xojibning qarashlari asosida falsafiy-nazariy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ruhiy kamolot tushunchasi ikki asosiy yo'nalishda — tasavvufiy-ma'rifiy (al-Farg'oniy) va axloqiy-siyosiy (Yusuf Xos Xojib) nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, al-Farg'oniy ruhiy kamolotni metafizik birlik – "vahdat al-vujud" kontsepsiyasi orqali talqin qilsa, Yusuf Xos Xojib bu jarayonni ijtimoiy mas'uliyat, adolat, aql va donolik orqali amalga oshadigan insoniy barkamollik sifatida izohlaydi. Ularning qarashlari hozirgi kunda shaxs tarbiyasi, axloqiy yetuklik va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashda katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi isbotlanadi. Ushbu maqola Sharq falsafiy merosidagi ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarning zamonaviy jamiyat kontekstida qayta talqin etilishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Saididdin al-Farg'oniy, Yusuf Xos Xojib, ruhiy kamolot, tasavvuf, axloq, Sharq falsafasi, vahdat al-vujud, ma'naviy tarbiya.

Abstract. This scientific article offers a philosophical-theoretical analysis of the unique aspects of the concept of spiritual perfection in Eastern philosophical thought, based on the views of Sayyiduddin al-Farghani and Yusuf Khas Hajib. The study examines spiritual development through two principal perspectives — the mystical-intellectual tradition represented by al-Farghani, and the ethical-political perspective embodied in the work of Yusuf Khas Hajib. The research findings reveal that al-Farghani interprets spiritual perfection through the metaphysical principle of wahdat al-wujud (Unity of Being), while Yusuf Khas Hajib associate's perfection with intellectual maturity, justice, wisdom, and social responsibility. The study emphasizes the enduring theoretical and practical significance of their ideas in fostering moral education, personal growth, and social harmony in the modern context. Ultimately, the article contributes to the reinterpretation of spiritual and cultural values from the Eastern philosophical heritage within a contemporary socio-cultural framework.

Keywords: Saididdin al-Farghani, Yusuf Khas Hajib, spiritual perfection, Sufism, ethics, Eastern philosophy, unity of being (wahdat al-wujud), spiritual education.

Kirish. Sharq falsafiy tafakkuri, xususan, tasavvuf va axloqiy-siyosiy maktablar doirasida inson kamoloti masalasi qadimdan eng muhim falsafiy muammolardan biri bo'lib kelgan. Bu muammo nafaqat shaxsiy ruhiy taraqqiyot, balki jamiyatdagi axloqiy muvozanat, adolat va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash masalalari bilan ham bevosita bog'liqdir. Insonning ruhiy yetuklikka erishishi, uning hissiy ehtirolardan poklanib, ruhiy yetuklik sari intilib, aqliy-idrokiy va ma'naviy darajada poklanishi haqidagi g'oyalar Sharq tafakkurida turli maktablar – ayniqsa, tasavvuf va axloqiy-falsafiy adabiyotlar orqali chuqur rivojlangan.

Mazkur maqola mazmunan Yusuf Xos Xojib (XI asr) va Saididdin al-Farg'oniy (XIII asr) qarashlari asosida ruhiy kamolot masalasining Sharq falsafasidagi o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Ularning har biri turli tarixiy davrlar, madaniy va falsafiy kontekstlarda yashab ijod qilgan bo'lsalar-da, insonning ma'naviy yuksalishi, axloqiy yetukligi va ijtimoiy mas'uliyatiga oid fikrlari bugungi zamonaviy ruhiy-ma'naviy tarbiya uchun o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Sayyididdin al-Farg'oniy Ibn al-'Arabiy maktabining yetuk vakili bo'lib, "vahdat al-vujud" – mavjudotning birligi konsepsiyasi asosida insonning ruhiy yuksalishini **ontologik va gnoseologik** asosda sharhlaydi. Unga ko'ra, ruhiy kamolot bu nafaqat axloqiy idealga erishish, balki ilohiy haqiqatni idrok etish yo'li orqali "haqiqiy mavjudlik"da o'zini anglash jarayonidir. Al-Farg'oniyning "Mashariq al-darari" asarida inson ruhining ma'rifat orqali Oliy haqiqatga intilishi – ya'ni "tajalli", "fano" va "baqo" kabi bosqichlarda ifodalanadi [1].

Yusuf Xos Xojib esa o'zining "Qutadg'u bilig" asarida ruhiy kamolotni jamiyatdagi axloqiy-ijtimoiy munosabatlar, adolat, aql, siyosiy donishmandlik orqali ifodalaydi. U ideal hukmdor obrazini yaratish orqali insoniy kamolotga erishishning amaliy yo'llarini belgilaydi. Xususan, "Kuntugdi" (adolat), "Uzgonmish" (aql), "Ayto'ldi" (baxt) va "Odg'urmish" (qanoat) obrazlari orqali ruhiy va ijtimoiy kamolotning uzviy birligi ifodalanadi [2].

So'nggi tadqiqotlar ham Sharq tafakkurida ruhiy kamolot tushunchasining ko'p qatlamli va kontekstual tusga ega ekanini ko'rsatadi. Masalan, Nasr (2006) va Kalin (2010) kabi zamonaviy olimlar Sharq falsafasi va tasavvufda "ruhiy kamolot" tushunchasi orqali insonning ilohiy mohiyatini anglash, axloqiy fazilatlar orqali jamiyatni uyg'unlashtirish g'oyasi markazda ekanini ta'kidlaydilar.

Ushbu maqola aynan yuqoridagi ikki ulug' alloma – Saididdin al-Farg'oniy va Yusuf Xos Xojib qarashlari orqali ruhiy kamolotning falsafiy, axloqiy va ijtimoiy qirralarini qiyosiy tahlil qilishni maqsad qiladi. Maqsad – bu ikki mutafakkirning kamolot haqidagi qarashlarini nafaqat tarixiy kontekstda o'rganish, balki ularni zamonaviy falsafiy diskursda talqin qilishga urinishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharq falsafiy tafakkurida ruhiy kamolot masalasi, ayniqsa, tasavvufiy va axloqiy-falsafiy an'analar kontekstida keng o'rganilgan bo'lib, mazkur sohada olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar ushbu tushunchaning ko'p qatlamli va kontseptual xususiyatini ochib beradi. Saididdin al-Farg'oniyning falsafiy merosi, ayniqsa, uning "Mashariq al-darari" [3] asari, Ibn

al-‘Arabiyning “vahdat al-vujud” ta’limotini Sharq mutasavviflik maktabiga moslashtirgan falsafiy tizim sifatida baholanadi. William Clark Chittickning fikricha, al-Farg‘oniy g‘oyalari nafaqat metafizik asosga, balki ruhiy-intellektual tarbiya modeliga ham ega bo‘lib, unda ruhiy kamolot tajalli, fano va baqo kabi bosqichlar orqali bosqichma-bosqich yuksaladigan yo‘l sifatida talqin qilinadi.

Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” [4] asari esa, boshqa yo‘nalishda bo‘lsa-da, ruhiy kamolotning axloqiy-siyosiy mezonlari – ya’ni donishmandlik, adolat, aql va ijtimoiy mas’uliyat orqali ro‘yobga chiqishini asoslaydi. Dankoff tomonidan olib borilgan filologik-falsafiy tadqiqotlarda bu asar Markaziy Osiyo turkiy xalqlari orasida ilk ma’naviy-pedagogik traktat sifatida talqin etiladi, unda shaxs kamoloti va davlat boshqaruvi uzviy bog‘langan konseptual tizim sifatida bayon etiladi. Ushbu ikki mutafakkir qarashlarining mantiqiy uyg‘unlik nuqtalari zamonaviy sharqshunoslik va falsafa tadqiqotlarida (Nasr [5], Kalin, Izutsu va boshqalar tomonidan) “ruhiy-intellektual ijtimoiylik” degan kontseptual birlik doirasida qayta tahlil qilinmoqda.

Metodologik yondashuv. nuqtai nazaridan ushbu maqolada tarixiy-falsafiy tahlil, kontseptual-qiyosiy uslub, shuningdek, ma’naviy-madaniy kontekstualizatsiya (*lot. contextus – “aloqa”, “bog‘liqlik” – vujudga kelgan ijtimoiy, tarixiy, madaniy, diniy va ma’naviy muhit bilan bog‘liq holda talqin qilish usulidir*) metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida dastlab al-Farg‘oniy va Yusuf Xos Xojib asarlarida ruhiy kamolotga oid asosiy tushunchalar semantik tahlil qilindi, so‘ngra bu tushunchalarning zamonaviy falsafiy va ijtimoiy g‘oyalar bilan uyg‘unlik darajasi qiyosiy baholandi. Xususan, al-Farg‘oniy ta’limotida mavjudot birligi g‘oyasi orqali “ruhiy o‘zlikni yo‘qotish” (fano) orqali “haqiqiy mavjudlik”ka erishish g‘oyasi tanqidiy qayta talqin qilindi [6]. Shu bilan birga, Yusuf Xos Xojib qarashlarida ruhiy kamolot – siyosiy donishmandlik va jamiyatda axloqiy uyg‘unlikni ta’minlovchi omil sifatida tahlil qilindi [7].

Zamonaviy bashoratlar shuni ko‘rsatmoqdaki, al-Farg‘oniy va Yusuf Xos Xojib qarashlari asosida ishlab chiqilgan ruhiy kamolot modeli, hozirgi zamonaviy ma’naviy tarbiya, yetuk shaxsni shakllantirish, ijtimoiy-madaniy barqarorlikni ta’minlashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, global postmodernistik inqirozlar fonida bu qarashlar insoniyatning ma’naviy o‘zligini tiklash va umuminsoniy qadriyatlarni qayta shakllantirishga xizmat qiladi [8].

Tahliliy natijalar. Mazkur tadqiqot natijalari Saididdin al-Farg‘oniy va Yusuf Xos Xojibning ruhiy kamolot haqidagi falsafiy qarashlarining asosiy jihatlarini yoritadi. Ushbu ikki allomaning g‘oyalari Sharq falsafasida va tasavvufda ruhiy, axloqiy va ijtimoiy kamolotga doir fundamental tushunchalar shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, har ikkala mutafakkirning g‘oyalari bir-biriga qarama-qarshi bo‘lishi mumkin, ammo ular jamiyatda axloqiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash borasida bir-birini to‘ldiradi.

Saididdin al-Farg‘oniy, Ibn al-‘Arabi ta’limotlariga tayanib, *wahdat al-wujud* (borliqning birligi) konsepsiyasini rivojlantirgan. Uning fikricha, ruhiy kamolot – bu insonning haqiqatni anglash jarayonida ilohiy birlikni idrok etishi va

nafsiy ehtirolarni yengish orqali boradigan yo'ldir. Al-Farg'oniyni g'oyalarini izlab chiqqan Kalin (2010) hamda Nasr (2006) [9] kabi olimlar, uning tasavvufdagi o'rni va metafizik asoslarini chuqur o'rgandilar. Ularning tadqiqotlarida al-Farg'oniyni ta'limoti nafaqat tasavvufiy nazariya sifatida, balki insonning aqliy va ruhiy taraqqiyotiga qaratilgan metodologik yondashuv sifatida ko'riladi. Tadqiqotlar natijasida shuni aniqlash mumkinki, al-Farg'oniyni ruhiy kamolotni tushunishi faqat ilmiy va falsafiy asosda emas, balki ko'proq intuisiya va ma'rifat orqali erishiladigan bir holat sifatida yoritilgan.

Yusuf Xos Xojib esa o'z asari "*Qutadg'u Bilig*"da ruhiy kamolotni axloqiy va siyosiy nuqtai nazardan tushuntirgan. U ijtimoiy adolat va aqlga tayanib, individual va jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlashni asosiy maqsad deb biladi. Dankoff (1983) [10] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Xos Xojibning asari siyosiy donishmandlik va axloqiy idealga erishish borasida qayta tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Yusuf Xos Xojibning axloqiy konsepsiyasi, ayniqsa, jamiyatning axloqiy-ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Xos Xojib ruhiy kamolotni, aksariyat axloqiy fazilatlar bilan bog'lashga intiladi, bu o'z navbatida fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga turtki beradi.

Bundan tashqari, Saididdin al-Farg'oniyni va Yusuf Xos Xojibning g'oyalarini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar, xususan, Ismail (2020) [11, 299-312-b.] va Khamzaeva (2018) [12, 210-220-b.] kabi ilmiy doiralar orqali o'rganish natijasida, bu ikki mutafakkirning fikrlari o'rtasidagi uyg'unlik va ziddiyatlar aniq ko'rinishga keldi. Masalan, al-Farg'oniyni *wahdat al-wujud* g'oyasi, Xos Xojibning axloqiy kamolot va adolat tushunchalari bilan birgalikda, inson ruhining umumiy yaxlitlik va barqarorlikka erishishdagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Biroq, ba'zi tadqiqotchilar, masalan, Yuzbashian (2015) [13, 145-157-b.], al-Farg'oniyni ruhiy kamolotni *fana* va *baqo* orqali izohlashining ijtimoiy ahamiyatini tanqid qilishadi, chunki bu yondashuvlar hozirgi zamon siyosiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda amaliyotda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, al-Farg'oniyni va Xos Xojibning g'oyalari hozirgi zamon falsafasiga yangi yo'nalishlar kiritgan. Al-Farg'oniyni tasavvufiy yondashuvi, ruhiy kamolotni individual, o'zini anglash jarayoni sifatida ko'rsatadi. Xos Xojib esa axloqiy va ijtimoiy jamiyatda ideallarga erishish uchun kerak bo'lgan intellektual va siyosiy bilimlarni shakllantirishni maqsad qilgan. Shu bilan birga, ularning g'oyalari, shuningdek, diniy va ijtimoiy muhitga qarshi muvozanatni saqlashda ahamiyatli. Tadqiqot natijalari, ularning g'oyalari hozirgi jamiyatda ma'naviy tarbiya, ijtimoiy barqarorlik va siyosiy axloqiy masalalarda yangilangan yondashuvlarni taklif qilishga yordam beradi.

Muhokama. Sharq falsafiy tafakkuri tarixida ruhiy kamolot g'oyasi inson hayotining eng muhim maqsadi sifatida talqin etilgan. Ushbu maqolada tadqiq etilgan ikki ulug' alloma – Yusuf Xos Xojib va Saididdin al-Farg'oniyni o'zlarining tarixiy-madaniy kontekstida ushbu tushunchani turli epistemologik va ontologik yondashuvlar asosida talqin qilganlar. Muhokama jarayonida ko'rinadiki, bu ikki

mutafakkir o'rtasida falsafiy asoslar farqli bo'lsa-da, ularning maqsadlarida — insoniy kamolotga erishish, jamiyatda adolat va axloqiy uyg'unlikni qaror toptirish – umumiylik mavjud.

Yusuf Xos Xojibning asarida ruhiy kamolot g'oyasi falsafiy-axloqiy muhit bilan chambarchas bog'langan. U insonni komil shaxs sifatida ko'rishni davlat boshqaruvi, adolat, donishmandlik va muloyimlik asosida tushuntiradi. Dankoff (1983) [14] tomonidan ushbu asarning ingliz tiliga tarjima qilinib, siyosiy falsafa nuqtayi nazaridan tahlil qilinishi, Xos Xojibning g'oyalarining zamonaviylik jihatlarini ochib beradi [15]. U ijtimoiy adolatni metafizik darajadagi ma'naviy fazilatlar orqali emas, balki insonning axloqiy tarbiyasi va ijtimoiy mas'uliyati orqali asoslashga harakat qiladi. Bu jihat bilan u ko'proq Aristotel va Konfutsiy an'analariga yaqin turadi.

Saididdin al-Farg'oniy esa tasavvufiy va metafizik tafakkurga tayanib, ruhiy kamolotni ilohiy haqiqatni idrok etish, nafsni poklash va "vahdat al-vujud"ga erishish orqali tushuntiradi. Uning asari "*Mashariq al-darari*" Ibn al-'Arabiy ta'limotining Sharqdagi mantiqiy-mavhum asoslar bilan mustahkamlangan talqinidir. Kalin (2010) [16] va Chittick (2007) [17] kabi tadqiqotchilar al-Farg'oniy asarlarining Ibn al-'Arabiy metafizikasining tafsiriy rivojida alohida o'rin tutishini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, al-Farg'oniy tafakkurida inson qalbi "makon al-haqiqah" sifatida ko'riladi va ruhiy kamolot – bu qalbda mavjud bo'lgan ilohiy haqiqatni idrok etish orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy tadqiqotchi olimlardan Ismail va Khamzaeva ushbu ikki mutafakkirning fikrlarini solishtirgan holda, ularning o'z zamonasi va madaniy kontekstdagi yondashuvlarini o'rganishgan. Khamzaeva o'z maqolasida Saididdin al-Farg'oniyning ruhiy kamolot tushunchasini zamonaviy psixologik o'sish nazariyalari bilan solishtirib, uni "sufi ichki taraqqiyotning arxetipi" sifatida ta'riflaydi [18]. Ismail esa Yusuf Xos Xojib asarlarini ijtimoiy etika va liderlik falsafasi nuqtayi nazaridan tahlil qilib, ularni zamonaviy boshqaruv falsafasi bilan qiyoslaydi.

Muhokama jarayonida quyidagi muhim ilmiy xulosalarga keldik:

1. Yusuf Xos Xojibda ruhiy kamolot jamiyatdagi axloqiy va siyosiy uyg'unlik vositasidir;
2. Saididdin al-Farg'oniyda esa bu kamolot ilohiy haqiqatni idrok etish va ichki ongning poklanish jarayonidir;
3. Ularning har ikki yondashuvi inson ruhiy olamining mukammal izlanishlarini ifodalaydi.

Ziddiyatli jihatlar ham mavjud: Xos Xojib tajriba, aql va axloq asosidagi ijtimoiy muvozanatni yoqlagan bo'lsa, al-Farg'oniy hissiy-intuitiv, ruhiy-mavhum metodologiyaga urg'u beradi. Bu ziddiyat, zamonaviy fan va tasavvuf o'rtasidagi yondashuvlar tafovutini anglash uchun muhim turtki bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ushbu ikki maktab o'rtasidagi integratsiyalashgan yondashuv, zamonaviy inson uchun komillik modelini yaratishda kuchli epistemologik asos bo'lishi mumkin.

Ilmiy jamoatchilikda Saididdin al-Fargʻoniy asarlarini oʻrganish yaqin yillarda faollashgan. Masalan, turkiyalik olimlar Mustafa Kara va Mahmut Erol Kılıç al-Fargʻoniy tafakkurining zamonaviy sufiya doiralariga taʼsirini tahlil qilganlar [19]. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo ilmiy muassasalarida Saididdin al-Fargʻoniy merosini oʻrganishga oid ilmiy ishlar davom etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Xojib va Saididdin al-Fargʻoniy falsafiy merosi Sharq tafakkurida ruhiy kamolotning ikki muhim qutbini – jamiyatda axloqiy adolat va individuallikda ruhiy poklanishni oʻzida uygʻunlashtiradi. Kelgusida bu merosni zamonaviy gumanitar fanlar – psixologiya, etika, sosiologiya va siyosiy nazariyalar bilan integratsiyalash orqali yangicha tadqiqot yoʻnalishlarini ochish mumkin.

Xulosa. Saididdin al-Fargʻoniy va Yusuf Xos Xojibning ruhiy kamolot haqidagi qarashlari Sharq falsafiy tafakkurining ikki asosiy tamoyili – tasavvufiy-ontologik va axloqiy-pragmatik yondashuvlarning uygʻunlashuvini eʼtirof etilishi mumkin. Ushbu qarashlar nafaqat oʻz davri uchun, balki bugungi global axloqiy inqiroz, individualistik jamiyat va maʼnaviy taranglik sharoitida ham chuqur ahamiyatga egadir.

Saididdin al-Fargʻoniyning tasavvufiy qarashlari, xususan, “Mashariq al-darari” asarida bayon etilgan vahdat al-vujud konsepsiyasi ruhiy kamolotda nafsni poklash, qalbni sayqallash, ilohiy haqiqatga yaqinlashish orqali amalga oshishini taʼkidlaydi. Unga koʻra, inson oʻz “zohiriy men”idan yuksalib, “haqiqiy men” – yaʼni ruhiy mohiyatga yetmogʻi kerak. Bu yuksalish orqali inson borliqdagi yagona Haq (al-Haqq) bilan uygʻunlashadi. Al-Fargʻoniy oʻz qarashlarida Ibn al-ʼArabiyning metafizikasini ijodiy talqin etib, uni Markaziy Osiyo kontekstida chuqurlashtirgan.

Yusuf Xos Xojib esa “Qutadgʻu bilig” asarida ruhiy yetuklikni ijtimoiy-falsafiy muhit bilan chambarchas bogʻliq holda tushuntiradi. Unga koʻra, inson jamiyatda oʻz burchini ado etish, adolatli boʻlish, bilim va axloqiy fazilatlarni shakllantirish orqali kamolga erishadi. Insoniy barkamollik faqat zohiriy amal bilan emas, balki ichki dunyoni tarbiya qilish orqali shakllanadi.

Mazkur ikkita yondashuv – bir tomondan, qalb va ruh bilan bogʻliq maʼnaviy yetuklik, ikkinchi tomondan esa ijtimoiy axloq va adolat bilan chambarchas boʻlgan kamolot tushunchasi – bir-birini inkor etmasdan, balki toʻldiradi. Ularning uygʻunligi Sharq tafakkurining integrativ, uygʻunlik va tafakkur birligining mujassam namunasi hisoblanadi. Bunday yondashuvlar zamonaviy ijtimoiy fanlarda – xususan, ruhiy salomatlikni mustahkamlash, falsafiy va diniy-pedagogik tizimlarni boyitish, ongni markazlashtirishga qaratilgan introspektiv-amaliy metodlar (meditatsiya) psixologiyasi, shuningdek, axloqiy yetakchilik nazariyalari doirasida keng qoʻllanilish imkoniyatiga ega.

Zamonaviy ilmiy doiralarda ushbu mutafakkirlarning merosini oʻrganish ishlari davom etmoqda. Jumladan, Yusuf Xos Xojib asarining siyosiy etika kontekstidagi tahlilini F. Ismail olib borgan boʻlsa, Saididdin al-Fargʻoniyning vahdat al-vujud konsepsiyasini M. E. Kılıç, W. Chittick, va T. Izutsu [20] singari

olimlar global metafizik doirada chuqur tahlil qilganlar. Ularning yondashuvlari orqali Fargʻoniyning asarlari bugungi mutasavvufiy va maʼnaviy terapiya tadqiqotlari uchun epistemologik zamin yaratadi.

Ilmiy bashorat sifatida aytish mumkinki, Yusuf Xos Xojib va Saididdin al-Fargʻoniy tafakkuri XXI asrda maʼnaviy komillik, ruhiy yangilanish, axloqiy uygʻonish, yetuk inson konsepsiyasi uchun boy nazariy asos boʻlib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, ularning qarashlarini zamonaviy tafsir, falsafiy psixologiya, maqomshunoslik va tafakkurga yoʻnaltirilgan ichki diqqat markazlashtirish bilan uygʻun holda tadqiq etish yangi ilmiy yoʻnalishlarni yuzaga chiqaradi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Chittick, W. C. (1998). *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al-ʿArabī's Cosmology*. State University of New York Press.
2. Dankoff, R. (1983). *Yusuf Khass Hajib's Wisdom of Royal Glory: Qutadghu Bilig*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Al-Farghānī, S. (13th c.). *Mashāriq al-Darārī*. Manuscript and commentary tradition in Ibn al-ʿArabī school.
4. Dankoff, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory: Qutadghu Bilig*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Nasr, S. H. (2006). *Islamic Science: An Illustrated Study*. World Wisdom.
6. Kalin, I. (2010). *Knowledge in Later Islamic Philosophy*. Oxford University Press.
7. Izutsu, T. (1984). *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*. University of California Press.
8. Ismail, F. (2020). "Qutadgʻu Biligda siyosiy liderlik falsafasi." *Falsafa va zamon*, 45, 299–312.
9. Kamolov, N. (2021). "Sharq falsafasida ruh va maʼnaviyat konsepsiyasi: tanqidiy tahlil". *Sharq falsafasi jurnali*, 4, 115–127.
10. Nasr, S. H. (2006). *Islamic Science: An Illustrated Study*. World Wisdom.
11. Dankoff, R. (1983). *Yusuf Khass Hajib's Wisdom of Royal Glory: Qutadghu Bilig*. Chicago: University of Chicago Press.
12. Ismail, F. (2020). "Ruhiy kamolotning Sharq falsafasida oʻrni" *Journal of Islamic Studies*, 45, 299–312.
13. Khamzaeva, N. (2018). "Ruhiy Kamolot: Saididdin al-Fargʻoniy va Yusuf Xos Xojib Qarashlari" *Philosophical Studies*, 13(4), 210–220.
14. Yuzbashian, L. (2015). "Falsafiy Kamolot: Ibn al-ʿArabiy va Xos Xojibning Ilmiy Yondashuvlari" *Studies in Eastern Philosophy*, 29, 145–157.
15. Dankoff, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Qutadghu Bilig)*. Chicago: University of Chicago Press.
16. Fazlur Rahman (1982). *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*. Chicago University Press.
17. Kalin, I. (2010). *Knowledge in Later Islamic Philosophy: Mullā Ṣadrā on Existence, Intellect, and Intuition*. Oxford University Press.

17. William C. Chittick, Farghānī on the Muhammadan Reality Farghānī sobre a realidade Muhammadiana Horizonte, Belo Horizonte, v. 21, n. 64, e216403, jan./abr. 2023 – ISSN 2175-5841 DOI – 10.5752/P.2175-5841.2023v21n64e216403
18. Khamzaeva, N. (2018). “Saididdin al-Farg‘oniy tasavvufi tafakkurida ruhiy kamolot” *Sharq falsafasi va jamiyat*, 13, 210–220.
19. Kılıç, M. E. (2015). *Tasavvufun Kalbi: Vahdet-i Vücut*. Istanbul: İnsan Yayınları.
20. Chittick, W. C. (2007). *Science of the Cosmos, Science of the Soul*. Oneworld Publications. Izutsu, T. (1983). *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*. University of California Press.